

7. Проаналізуйте «рівновагу сил» в міжнародній системі Особливості процесу застосування сили в умовах МВ.
8. Охарактеризуйте форми силового впливу та канали його здійснення.
9. Міжнародне право та можливості застосування державами сили в МВ.
10. Розкрийте проблему "вимірювання" силового потенціалу суб'єктів МВ. Концепція "дієспроможності".
11. Визначте особливості процесу застосування сили в умовах МВ.
12. Визначте проблеми дефініювання міжнародних конфліктів.
13. Опишіть типи міжнародних конфліктів.
14. Охарактеризуйте фази міжнародних конфліктів. Війна як інструмент політики.
15. Розкрийте проблеми розв'язання воєнних конфліктів.

Тема 12. МИРНЕ СПІВІСНУВАННЯ ТА МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ.

1. Зміст понять «мирне співіснування» та міжнародна співпраця. Цінності та основні риси консервативної ідеології.
2. Найважливіші форми міжнародної співпраці.
3. Типи міжнародних відносин.

Мета: Розкрити зміст понять «мирне співіснування» та міжнародна співпраця. Розглянути найважливіші форми міжнародної співпраці. Проаналізувати типи міжнародних відносин. Міжнародне спілкування та контакти. Міжнародна взаємодія. Співробітництво та взаємозалежність.

Зміст понять «мирне співіснування» та міжнародна співпраця. Цінності та основні риси консервативної ідеології.

Незважаючи на значну частоту міжнародних конфліктів, можна, однак, стверджувати, що вони є епізодичними явищами для окремо взятої держави та її відносин у міжнародному середовищі. Перманентним станом міжнародних відносин є мирне співіснування та співпраця між державами світу.

Мирне співіснування та міжнародна співпраця тісно взаємопов'язані між собою, позаяк перше є мінімально необхідною умовою другого. Справді, про жодну міжнародну співпрацю не може бути мови, якщо сторони застосовують силу або погрожують нею одна одній.

Традиційно мирне співіснування визначається як стан відносин між державами, при якому вони не вдаються до застосування воєнної сили. Зазначимо, що мирне співіснування можливе у двох випадках:

1. Сторони не мають між собою принципових суперечностей, оскільки їх інтереси не є взаємовиключними. Тоді незастосування сили впливає зі загального стану відносин і є їх логічним наслідком.
2. Між сторонами існують серйозні суперечності, але з тих чи інших причин вони відмовляються від застосування воєнної сили, що не впливає зі стану відносин між ними, а є результатом прагнення урядів держав ухилитись від загострення стосунків та потенційного.

Тобто у першому випадку сторони не мають потреби вдаватись до сили, і такий стан стосунків між ними є тривалим і стабільним. У другому випадку мирне співіснування є

певною мірою вимушеним, таким, що може бути порушене настільки швидко, наскільки швидко загострюватимуться їх відносини.

Цілком очевидно, що мирне співіснування ґрунтується на дотриманні сторонами основних принципів міжнародного права, які також можна називати принципами мирного співіснування, їхній зміст викладений у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співпраці згідно зі Статутом ООН, прийнятій Генеральною Асамблеєю у 1970 р., та у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі у 1975 р., а також в їх тлумаченнях, запропонованих в окремих рішеннях Міжнародного Суду ООН.

Загальновизнаними у стосунках між державами вважають такі зафіксовані у наведених вище міжнародно-правових документах принципи:

1. **Принцип суверенної рівності держав** полягає у визнанні факту політичної незалежності урядів, їх виняткової юрисдикції на своїй території, рівних прав усіх держав світу. Тобто йдеться про застосування в міжнародних відносинах римського принципу *par in parem pop habet potestatem* (рівний над рівним не має влади). Згідно із цим принципом, суверенна влада будь-якої держави світу зобов'язана поважати суверенітет національної влади будь-якої іншої держави світу, вважати її рівною собі та не намагатись нав'язувати їй тих чи інших рішень, дій чи бездіяльності.

2. **Принцип не застосування сили** є свідомою відмовою влади суверенної держави від використання проти іншої держави будь-яких силових дій, що можуть становити загрозу її суверенітету, територіальній цілісності, життю її громадян. У міжнародному праві поняття "сила" переважно трактується як збройне насильство, яке вважається репресалією та категорично заборонене, за винятком законної самооборони у випадку агресії та на підставі відповідної резолюції Ради Безпеки ООН. Вдавання до економічних, політичних та будь-яких інших засобів тиску вважається реторсіями, які не мають чіткого визначення та механізму застосування.

Репресаліями, згідно з міжнародним правом, вважаються також погрози застосувати збройну силу. Потрібно, однак, зазначити що погрози у таких випадках мають завуальований у дипломатичних документах характер та переважно їх неможливо трактувати безпосередньо.

Згідно з принципом незастосування сили держави не мають права на превентивну самооборону, тобто випередження потенційного агресора у бойовому розвертанні збройних сил та їх застосуванні проти нього. У разі реальної небезпеки збройного нападу держава — потенційна жертва агресії має звернутись до Ради Безпеки ООН і вжити превентивних заходів лише за її згодою.

Дотримання державами принципу незастосування сили є визначальною умовою налагодження і підтримання ними добросусідських чи принаймні нейтральних відносин, а, отже, і мирного співіснування. Водночас, історія міжнародних відносин наочно демонструє прецедент систематичного порушення цього принципу, що загалом дає підстави вважати його дотримання похідною від стану політичних стосунків між державами світу.

Принцип мирного розв'язання спорів пов'язаний зі свідомим вибором владної політичної еліти держави коопераційної стратегії зовнішньої політики. Йдеться про те, що розв'язання спорів між будь-якими державами світу здійснюється без застосування збройного насильства.

Принцип невтручання у внутрішні справи держав є одним із фундаментальних принципів мирного співіснування, оскільки його дотримання є запорукою самостійного вибору суспільством будь-якої країни власної суспільно-політичної системи, що істотно зменшує ризик конфлікту. Цей принцип традиційно полягає у винятковому праві урядів національних держав підтримувати власну юрисдикцію на своїй території, при тому, що внутрішні компетенції їх влади не підлягають будь-якому втручанням з боку урядів інших держав чи міжнародних організацій.

Згідно з міжнародним правом, право на інтервенцію надає тільки Рада Безпеки ООН у випадку загрози миру, порушення миру чи окремих актів агресії (розділ VII, стаття 42). Водночас, втручання можливе тоді, коли воно здійснюється на прохання легітимного уряду держави у випадку спроби повалити його силою. Практика реальних міждержавних відносин виразно демонструє систематичні зловживання могутніх держав цією можливістю. Втручання СРСР у Чехословаччині й Афганістані, США — у В'єтнамі відбувались на прохання маріонеткових чи повністю політично залежних урядів.

Принцип територіальної цілісності держав полягає у свідомій відмові держав від спроб включити у межі своїх кордонів частини території чи навіть усю територію іншої держави за допомогою сили.

Цей принцип сформульовано у пакті Ліги Націй (стаття 10) та закріплено у Статуті ООН (розділ I, стаття 2, § 4), а важливість його дотримання традиційно пояснювалась тим, що намагання порушити територіальну цілісність держав завжди призводило до війни між ними. З огляду на це, у рамках діяльності Ліги Націй та ООН було здійснено низку спроб розробити міжнародно-правовий механізм передачі територій одних держав іншим. Територію держави можна передавати під юрисдикцію іншої держави лише шляхом цесії. Цесія може відбутися на підставі міжнародної угоди, згідно з рішенням міжнародних організацій (на підставі арбітражу чи плебісциту), акта купівлі-продажу чи у формі обміну територіями, але у будь-якому випадку — за добровільної згоди обох держав.

Задля її реалізації здійснюють **два важливі акти**:

1) зречення суверенітету над територією її попереднього власника; Принцип непорушності кордонів є логічним продовженням принципу територіальної цілісності держав, оскільки він полягає у повазі урядів держав до існуючих між ними кордонів.

Традиційне розуміння цього принципу, викладене у Декларації про принципи міжнародного права у 1970 р., було аналогічне принципів територіальної цілісності держав. Йдеться про усталену в Статуті ООН заборону на зміни державних кордонів за допомогою зброї. Однак його інтерпретація Народою з безпеки і співробітництва в Європі була більш жорсткою. Держави — учасниці НБСЄ погодились у тому, що в Європі кордони, встановлені після Другої світової війни, взагалі не можна переглядати.

Принцип поваги до прав людини серед усіх інших відносно новий, визначений остаточно в Заключному акті НБСЄ (1975). Водночас, уже на час завершення Другої світової війни проблема прав людини була предметом тривалих переговорів, що відображено у численних міжнародно-правових документах. Зокрема, у 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини, в якій основними правами людини визнано: право на свободу та особисту недоторканність (статті 3, 4), правосуб'єктність (стаття 6), рівність перед законом та презумпцію невинності (статті 7, 8, 9, 10), вільне пересування (стаття 13), притулок у разі переслідування на батьківщині (стаття 14), свободу переконань, голосу, думки і совісті (стаття 19) та інших. Були також прийняті

два пакти: про громадянські та політичні права й про економічні, соціальні та культурні права людини (1966).

Для правового регулювання окремих аспектів, пов'язаних із правами людини, під егідою ООН укладено низку конвенцій: про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього (1948), про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966), про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), про права дитини (1989).

Принцип рівноправності й самовизначення народів полягає у запобіганні будь-якій дискримінації за національною ознакою та визнанні однакового права народів на вільний розвиток і вибір майбутнього. Йдеться про те, що кожний народ має невід'ємне право самостійно вершити свою долю, зокрема, створювати власну незалежну державу.

Цей принцип висвітлений у Статуті ООН (стаття 1, § 2), де розглядається як необхідна передумова розвитку добросусідських відносин між народами та зміцнення миру. Чіткіше принцип рівноправності й самовизначення народів окреслено у Заключному акті НБСЄ. Згідно з положеннями акта, будь-який народ має право в умовах повної свободи визначати власний внутрішній і зовнішній статус, здійснювати на свій розсуд політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток.

Принцип добросовісного виконання зобов'язань згідно з міжнародним правом впливає зі звичаєвої норми *pacta sunt servanda* (договорів треба дотримуватись), яка з найдавніших часів була загальноприйнятою у стосунках між державами.

Укладення договору між державами завжди передбачало, що норми, закладені в ньому, набувають обов'язковості для обох сторін цього договору. Тобто одна сторона має підстави очікувати, що інша дотримуватиметься добровільно взятих на себе і зафіксованих у договорі зобов'язань. Ця норма є загальноприйнятим правилом нормальних взаємовідносин між державами світу, оскільки без її дотримання договірний режим відносин узагалі не міг би існувати. Історія міжнародних відносин, однак, свідчить про те, що її чинність повністю залежить від мотивів, якими керуються держави, розпочинаючи переговорний процес.

Зазвичай, з цією метою уряди застосовують механізм денонсації, причому легітимізуються двома обставинами:

- 1) зміною ситуації у стосунках між державами та невідповідністю положень договору новим реаліям;
- 2) грубими порушеннями положень договору, допущеними протилежною стороною.

Найважливіші форми міжнародної співпраці.

Форми міжнародної співпраці, як і взагалі міжнародних відносин, безпосередньо залежать від кількості учасників. Що більша кількість сторін бере участь у співпраці, то складніші механізми, тобто способи, інституції її забезпечення.

Двостороння співпраця здійснюється за допомогою міністерств закордонних справ, спільних торгових палат, особливо поширених, починаючи з післявоєнних часів, товариств дружби, які своєю чергою розвивають співпрацю на рівні громадськості. На нижчих рівнях співпраця здійснюється підприємствами, державними та приватними організаціями, інституціями тощо.

Багатостороння співпраця більш складна, позаяк, забезпечення співдії трьох і більше сторін вимагає координації та узгодження дій. З цією метою створені спеціальні інституції та секретаріати, координаційні групи, комісії тощо. Коло їхніх функцій охоплює питання технічного забезпечення діяльності міжнародних об'єднань, що працюють на

багатосторонній основі. До них належать і деякі міжнародні організації: Співдружність Незалежних Держав (СНД), Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), Ліга Арабських Держав, Організація Американських Держав (ОАД) тощо. Спільною рисою всіх перелічених вище міжнародних організацій є те, що кожна держава, узгоджуючи свою зовнішньополітичну чи економічну (зрештою, як і будь-яку іншу), діяльність з іншими членами організації, водночас діє на міжнародній арені цілком самостійно.

У процесі багатосторонньої співпраці держави лише координують діяльність у сфері політики, економіки, культури, інформації тощо. Вони також вступають у специфічні відносини, які формуються на спільній зацікавленості держав незалежно від стану політичних стосунків між ними. Ми виділяємо такі **типи відносин**:

—харитативні, що є особливим типом відносин, у які вступають учасники міжнародних відносин з метою надання допомоги відсталим країнам, а також у випадках стихійного лиха, катастроф, епідемій тощо;

—міжнародна співпраця у боротьбі зі злочинністю, яка виявляється в обміні інформацією щодо злочинних угруповань, їхньої діяльності та в деяких випадках спільних акцій правоохоронних органів зацікавлених країн. Крім цього, одним із проявів такого співробітництва є екстрадиція осіб, відносно яких провадиться слідство в інших країнах.

Значно вищим ступенем інтеграції характеризується колективна співпраця. Для її забезпечення створюються спеціальні наддержавні інституції, на користь яких країни-члени передають (делегують) повноваження щодо прийняття рішень, обов'язкових для всіх членів інтеграційного угруповання у тих сферах компетенцій, які ним визначені. Інтеграція учасників міжнародних відносин на колективній основі передбачає на першому етапі тісну координацію їх дій у тих сферах, співпраця яких визначена як принципова, на другому — злиття в єдиний національний, політичний, економічний, військовий, правовий простір. Сфера управління ними передається наднаціональним інституціям, тоді як внутрішні (національні) органи влади залишають за собою лише оперативне управління.

1 жовтня 1993 р., коли вступили у силу Маастрихтські угоди, Європейський Союз розпочав другий етап інтеграції, який передбачав створення єдиного економічного та політичного простору, до якого ввійдуть: Бельгія, Велика Британія, Голландія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Португалія, Франція, ФРН. Якщо ж урахувати, що ФРН, Франція, Бельгія, Голландія, Люксембург, Греція, Іспанія, Італія та Португалія уклали угоду про спільний громадянський простір (Шенгенська угода), до якої, ймовірно, приєднаються всі інші учасники Європейського Союзу, і роботу над створенням конституції Європи, то можна погодитися з думкою, що "процес інтеграції (Європейського Союзу. — Прим, авт.) пішов шляхом розвитку функціональної моделі, яка дає змогу вийти за рамки простого співробітництва й підготувати умови для можливої федерації".

Прикладом військового колективного співробітництва, що втілювалося у формуванні єдиного воєнно-стратегічного простору Північної Атлантики, починаючи з кінця 40-х років ХХ ст., стало НАТО. Колективна співпраця у межах цієї організації забезпечується діяльністю таких інституцій, як Північноатлантична Рада, Комітет планування оборони, Група ядерного планування, Командування НАТО у Північній Атлантиці та Європі, Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем, у віданні яких перебувають питання стратегічного планування, інформаційного та інфраструктурного забезпечення, матеріально-технічного постачання (зокрема, стандартизація озброєнь), безпеки (контррозвідка), цивільної оборони тощо.

Із початку 60-х років ХХ ст. у Європі формується специфічна форма міжнародної співпраці — Єврорегіони. Єврорегіоном є географічно окреслений простір, що охоплює прикордонні території двох або більше держав, локальні органи влади яких прагнуть співпрацювати між собою і координувати діяльність у різних сферах, що становлять інтерес для них.

Починаючи з другої половини ХХ ст., у теорії міжнародних відносин утвердився системний підхід, який полягає у розумінні їх явищ та процесів як взаємопов'язаної сукупності складових елементів (учасників міжнародних відносин). Учасники міжнародних відносин, інтеракції між ними та структура, в межах якої вони існують, становить предмет дослідження сучасної теорії.

Міжнародну систему переважно розуміють як ієрархічно структуризовану, цілісну сукупність учасників міжнародних відносин, поєднаних сталими взаємовідносинами.

Ієрархія наявна в будь-якій системі, оскільки без неї множина елементів стає аморфною сукупністю. Її розуміють як розташування частин або елементів цілого в певному порядку, від вищого до нижчого. Невід'ємною особливістю ієрархії є субординація — тобто підпорядкування нижчих елементів системи вищим.

У міжнародній системі ієрархія виявляється в тому, що кожний учасник міжнародних відносин, залежно від тих системних параметрів, які його характеризують, посідає певне місце.

Міжнародна система не є застиглою структурою, вона постійно змінюється, що виражається у змінності конфігурації сил, сфер впливу тощо. Еволюціонуючи, міжнародна система послідовно переходить зі стану в стан, тобто у кожному з конкретних відрізків часу вона характеризується тим чи іншим порядком взаємовідносин між державами, визначеними чи невизначеними орієнтаціями та сферами впливу тощо. Серед станів, притаманних міжнародній системі, виділяють: статичний, трансформаційний, турбулентний.

Міжнародні конфлікти та співпраця і мирне співіснування держав світу впливають із актуального стану міжнародної системи, оскільки структурні обмеження на дії держав ієрархією системи є більш сталими, ніж рівень їх могутності. Невідповідність статусу держави у системі її потенційним можливостям є найбільш вірогідним поясненням її конфліктної поведінки.

Практично від витоків теорії міжнародних відносин проблема конфлікту та міжнародної безпеки, або, як це формулювалось вужче, — війни і миру, була наріжним каменем будь-яких досліджень. При загальному поширеному розумінні того, що міжнародним конфліктом завжди є зіткнення сторін, які є учасниками міжнародних відносин, зміст розбіжностей переважно зводиться до проблеми розмежування понять конфлікту та конфронтації. Йдеться про те, що саме вважати конфліктом — чи протиставлення сторін із наслідками, які звідти впливають, чи власне їх безпосереднє зіткнення.

Мирне співіснування та міжнародна співпраця тісно пов'язане між собою, позаяк перше є мінімально необхідною умовою другого. Міжнародне співробітництво не може бути реалізоване в умовах взаємного застосування сили або погрози нею. Конфлікт та співпраця є найважливішими проявами стану міжнародних відносин та логічно впливають зі структурних особливостей актуальної міжнародної системи.¹¹

Зміст понять "мирне співіснування" та "міжнародна співпраця"

Незважаючи на значну частоту міжнародних конфліктів, можна, однак, стверджувати, що вони є епізодичними явищами для окремо взятої держави та її відносин у міжнародному середовищі. Перманентним станом міжнародних відносин є мирне співіснування та співпраця між державами світу.

Мирне співіснування та міжнародна співпраця тісно взаємопов'язані між собою, позаяк перше є мінімально необхідною умовою другого. Справді, про жодну міжнародну співпрацю не може бути мови, якщо сторони застосовують силу або погрожують нею одна одній.

Традиційно мирне співіснування визначається як стан відносин між державами, при якому вони не вдаються до застосування воєнної сили. Зазначимо, що мирне співіснування можливе у двох випадках:

1. Сторони не мають між собою принципових суперечностей, оскільки їх інтереси не є взаємовиключними. Тоді незастосування сили впливає зі загального стану відносин і є їх логічним наслідком.

2. Між сторонами існують серйозні суперечності, але з тих чи інших причин вони відмовляються від застосування воєнної сили, що не впливає зі стану відносин між ними, а є результатом прагнення урядів держав ухилитись від загострення стосунків та потенційного зіткнення.

Тобто у першому випадку сторони не мають потреби вдаватись до сили, і такий стан стосунків між ними є тривалим і стабільним. У другому випадку мирне співіснування є певною мірою вимушеним, таким, що може бути порушене настільки швидко, наскільки швидко загострюватимуться їх відносини.

Цілком очевидно, що мирне співіснування ґрунтується на дотриманні сторонами основних принципів міжнародного права, які також можна називати принципами мирного співіснування, їхній зміст викладений у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співпраці згідно зі Статутом ООН, прийнятій Генеральною Асамблеєю у 1970 р., та у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі у 1975 р., а також в їх тлумаченнях, запропонованих в окремих рішеннях Міжнародного Суду ООН.

Загальноновизнаними у стосунках між державами вважають такі зафіксовані у наведених вище міжнародно-правових документах принципи:

1. **Принцип суверенної рівності держав** полягає у визнанні факту політичної незалежності урядів, їх виняткової юрисдикції на своїй території, рівних прав усіх держав світу. Тобто йдеться про застосування в міжнародних відносинах римського принципу *par in parem non habet potestatem* (рівний над рівним не має влади). Згідно із цим принципом, суверенна влада будь-якої держави світу зобов'язана поважати суверенітет національної влади будь-якої іншої держави світу, вважати її рівною собі та не намагатись нав'язувати їй тих чи інших рішень, дій чи бездіяльності.

2. **Принцип не застосування сили** є свідомою відмовою влади суверенної держави від використання проти іншої держави будь-яких силових дій, що можуть становити загрозу її суверенітетові, територіальній цілісності, життю її громадян. У міжнародному праві поняття "сила" переважно трактується як збройне насильство, яке вважається репресалією та категорично заборонене, за винятком законної самооборони у випадку агресії та на підставі відповідної резолюції Ради Безпеки ООН. Вдавання до економічних, політичних та будь-яких інших засобів тиску вважається реторсіями, які не мають чіткого

визначення та механізму застосування. З цього приводу І. Лукашук зауважує, що "аналіз міжнародних норм і практики дає підстави стверджувати, що під поняттям "сила" розуміється, насамперед, збройна сила. Використання інших засобів — економічних, політичних — може бути кваліфіковане як застосування сили за цим принципом, якщо за своїм впливом і результатами вони подібні до військових засобів" (Припинення дії договору та відповідна заява уряду ініціатора цієї дії).

Репресаліями, згідно з міжнародним правом, вважаються також погрози застосувати збройну силу. Потрібно, однак, зазначити що погрози у таких випадках мають завуальований у дипломатичних документах характер та переважно їх неможливо трактувати безпосередньо.

Згідно з принципом незастосування сили держави не мають права на превентивну самооборону, тобто випередження потенційного агресора у бойовому розвертанні збройних сил та їх застосуванні проти нього. У разі реальної небезпеки збройного нападу держава — потенційна жертва агресії має звернутись до Ради Безпеки ООН і вжити превентивних заходів лише за її згодою.

Дотримання державами принципу незастосування сили є визначальною умовою налагодження і підтримання ними добросусідських чи принаймні нейтральних відносин, а, отже, і мирного співіснування. Водночас, історія міжнародних відносин наочно демонструє прецедент систематичного порушення цього принципу, що загалом дає підстави вважати його дотримання похідною від стану політичних стосунків між державами світу.

3. Принцип мирного розв'язання спорів пов'язаний зі свідомим вибором владної політичної еліти держави коопераційної стратегії зовнішньої політики. Йдеться про те, що розв'язання спорів між будь-якими державами світу здійснюється без застосування збройного насильства.

Цей принцип уперше зафіксовано у Статуті Ліги Націй, а дещо пізніше — у Паризькому Пакті 1928 р. Він був також остаточно закріплений у Статуті ООН, де у розділі VI, статті 33, § 1 зазначено: "Сторони, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру і безпеки, мають, насамперед, намагатися розв'язати спір шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними засобами за своїм вибором" (Припинення дії договору та відповідна заява уряду ініціатора цієї дії).

4. Принцип невтручання у внутрішні справи держав є одним із фундаментальних принципів мирного співіснування, оскільки його дотримання є запорукою самостійного вибору суспільством будь-якої країни власної суспільно-політичної системи, що істотно зменшує ризик конфлікту. Цей принцип традиційно полягає у винятковому праві урядів національних держав підтримувати власну юрисдикцію на своїй території, при тому, що внутрішні компетенції їх влади не підлягають будь-якому втручанням з боку урядів інших держав чи міжнародних організацій.

Згідно з міжнародним правом, право на інтервенцію надає тільки Рада Безпеки ООН у випадку загрози миру, порушення миру чи окремих актів агресії (розділ VII, стаття 42). Водночас, втручання можливе тоді, коли воно здійснюється на прохання легітимного уряду держави у випадку спроби повалити його силою. Практика реальних міждержавних відносин виразно демонструє систематичні зловживання могутніх держав цією

можливістю. Втручання СРСР у Чехословаччині й Афганістані, США — у В'єтнамі відбувались на прохання маріонеткових чи повністю політично залежних урядів.

Ще однією небезпечною для дотримання цього принципу концепцією стала ідея можливості втручання для відвернення гуманітарних катастроф. Йдеться про можливість інтервенції у внутрішні справи держави у критичній для неї ситуації внутрішніх етнічних, політичних, релігійних чи расових конфліктів. Гуманітарна інтервенція має на меті не допустити масових порушень прав людини, етнічних чисток, геноциду та сприяти поверненню суспільства до стану внутрішньої стабільності. Водночас ця концепція характеризується серйозною моральною двозначністю і прямо суперечить цілій низці принципів міжнародного права, як і усталеним звичаям та правилам міждержавних взаємин.

Проблема полягає також у тому, що, ігноруючи порядок і процедуру прийняття рішень в ООН, деякі держави та міжнародні організації самостійно визначають критерії гуманітарної катастрофи та залишають за собою право на втручання.

5. Принцип територіальної цілісності держав полягає у свідомій відмові держав від спроб включити у межі своїх кордонів частини території чи навіть усю територію іншої держави за допомогою сили.

Цей принцип сформульовано у пакті Ліги Націй (стаття 10) та закріплено у Статуті ООН (розділ I, стаття 2, § 4), а важливість його дотримання традиційно пояснювалась тим, що намагання порушити територіальну цілісність держав завжди призводило до війни між ними. З огляду на це, у рамках діяльності Ліги Націй та ООН було здійснено низку спроб розробити міжнародно-правовий механізм передачі територій одних держав іншим. Територію держави можна передавати під юрисдикцію іншої держави лише шляхом цесії. Цесія може відбутися на підставі міжнародної угоди, згідно з рішенням міжнародних організацій (на підставі арбітражу чи плебісциту), акта купівлі-продажу чи у формі обміну територіями, але у будь-якому випадку — за добровільної згоди обох держав. Задля її реалізації здійснюють **два важливі акти**:

- 1) зречення суверенітету над територією її попереднього власника;
- 2) набуття суверенітету новим власником.

Водночас численні цесії 20—30-х років ХХ ст. свідчили не про досягнення державами Європи консенсусу у питанні перерозподілу державної території, а радше про нездатність держав захистити власну територіальну цілісність збройною силою. Усе це призвело до зростання напруженості у міжнародних відносинах і нової війни.

6. Принцип непорушності кордонів є логічним продовженням принципу територіальної цілісності держав, оскільки він полягає у повазі урядів держав до існуючих між ними кордонів.

Традиційне розуміння цього принципу, викладене у Декларації про принципи міжнародного права у 1970 р., було аналогічне принципів територіальної цілісності держав. Йдеться про усталену в Статуті ООН заборону на зміни державних кордонів за допомогою зброї. Однак його інтерпретація Народою з безпеки і співробітництва в Європі була більш жорсткою. Держави — учасниці НБСЄ погодились у тому, що в Європі кордони, встановлені після Другої світової війни, взагалі не можна переглядати. Прецедент перегляду кордонів може призвести до "ефекту доміно", коли слідом за цим розпочнеться лавина територіальних претензій та міжнародних конфліктів. Проте таке трактування

принципу непорушності кордонів застосовується лише в Європі, де воно ґрунтується на усвідомленні владними еліта-ми більшості держав небажаності територіальних конфліктів.

7. Принцип поваги до прав людини серед усіх інших відносно новий, визначений остаточно в Заключному акті НБСЄ (1975). Водночас, уже на час завершення Другої світової війни проблема прав людини була предметом тривалих переговорів, що відображено у численних міжнародно-правових документах. Зокрема, у 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини, в якій основними правами людини визнано: право на свободу та особисту недоторканність (статті 3, 4), правосуб'єктність (стаття 6), рівність перед законом та презумпцію невинності (статті 7, 8, 9,10), вільне пересування (стаття 13), притулок у разі переслідування на батьківщині (стаття 14), свободу переконань, голосу, думки і совісті (стаття 19) та інших. Були також прийняті два пакти: про громадянські та політичні права й про економічні, соціальні та культурні права людини (1966).

Для правового регулювання окремих аспектів, пов'язаних із правами людини, під егідою ООН укладено низку конвенцій: про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього (1948), про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966), про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), про права дитини (1989).

Дотримання принципу поваги до прав людини полягає в тому, що держави світу зобов'язані забезпечувати всім особам, що перебувають під їх юрисдикцією, гарантування основних прав, визначених Загальною декларацією, незважаючи на національність, громадянство, расу, релігійні та політичні переконання. Йдеться не лише про правовий статус іноземців, але й про дотримання державами основних прав людини щодо своїх громадян. Дія цього принципу має не лише міжнародний характер, але й внутрішньодержавний, що теоретично закладає можливості обмеження державного суверенітету у цій сфері.

У реальній міжнародній політиці широко використовується гасло дотримання прав людини, яке доволі часто розглядається претекстом до втручання у внутрішні справи інших держав світу, що зводить нанівець цілу низку фундаментальних принципів мирного співіснування. Тобто визнання цього принципу превалюючим і визначальним у взаємовідносинах держав світу суперечить принципам суверенної рівності та невтручання у внутрішні справи національної держави.

Концепція "гуманітарного втручання" та детермінування політики щодо тієї чи іншої держави станом дотримання прав людини у ній фактично призводить до різкого погіршення стосунків та істотно підвищує ризик міжнародного конфлікту.

8. Принцип рівноправності й самовизначення народів полягає у запобіганні будь-якій дискримінації за національною ознакою та визнанні однакового права народів на вільний розвиток і вибір майбутнього. Йдеться про те, що кожний народ має невід'ємне право самостійно вершити свою долю, зокрема, створювати власну незалежну державу.

Цей принцип висвітлений у Статуті ООН (стаття 1, § 2), де розглядається як необхідна передумова розвитку добросусідських відносин між народами та зміцнення миру. Чіткіше принцип рівноправності й самовизначення народів окреслено у Заключному акті НБСЄ. Згідно з положеннями акта, будь-який народ має право в умовах повної свободи визначати власний внутрішній і зовнішній статус, здійснювати на свій розсуд політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток.

Реалізація цього принципу на практиці призвела до істотних колізій, пов'язаних із діяльністю національно-визвольних рухів у багатонаціональних країнах світу. Намагання цих рухів реалізувати право на самовизначення зіткнулось з жорсткою протидією влади цих держав, а рухи вважаються сепаратистськими.

Проблема полягає у тому, що дія принципу рівноправності та самовизначення народів традиційно пов'язувалась із боротьбою за визволення народів колоніальних імперій, але ніколи не стосувалась народів, що не володіли державністю, що аж ніяк не можна назвати його справедливим застосуванням.

Поряд із тим цей принцип (особливо у частині, де йдеться про самовизначення) виразно суперечить принципам територіальної цілісності держав та непорушності кордонів. Не можна відмовляти націям у праві на створення власних держав, але це питання доцільно розв'язувати на внутрішньодержавному рівні, оскільки міжнародне втручання може лише ускладнити справу та спровокувати гострі етнополітичні конфлікти.

9. Принцип співробітництва зобов'язує держави світу підтримувати між собою стабільну співпрацю незалежно від відмінності їх політичних, економічних і соціальних систем. Закріплений у Статуті ООН (стаття 1, § 3) та в Декларації про принципи міжнародного права у 1970 р., він виглядав своєрідним підсумком усіх зазначених вище принципів, оскільки без його реалізації не можливе їх дотримання взагалі. Попри це, його реалізація стикається з неможливістю досягти всезагального консенсусу у стосунках між державами світу. Щодо юридичної сили принципу співробітництва І. Лукашук зазначає: "Юридично зобов'язати державу до конкретного співробітництва так само важко, як зобов'язати її до дружби з тією чи іншою державою" (Припинення дії договору та відповідна заява уряду ініціатора цієї дії).

10. Принцип добросовісного виконання зобов'язань згідно з міжнародним правом впливає зі звичаєвої норми *pacta sunt servanda* (договорів треба дотримуватись), яка з найдавніших часів була загальноприйнятою у стосунках між державами.

Укладення договору між державами завжди передбачало, що норми, закладені в ньому, набувають обов'язковості для обох сторін цього договору. Тобто одна сторона має підстави очікувати, що інша дотримуватиметься добровільно взятих на себе і зафіксованих у договорі зобов'язань. Ця норма є загальноприйнятим правилом нормальних взаємовідносин між державами світу, оскільки без її дотримання договірний режим відносин узагалі не міг би існувати. Історія міжнародних відносин, однак, свідчить про те, що її чинність повністю залежить від мотивів, якими керуються держави, розпочинаючи переговорний процес. Якщо ці мотиви впливають із прагнення компромісу, то держави переважно дотримуються зобов'язань за укладеними ними договорами, статутами міжнародних організацій, членами яких вони є, конвенціями, в яких вони беруть участь. Якщо договір укладається як вимушений акт, що фіксує існуючий на певний час *status quo*, або договір нав'язується однією стороною іншій, є всі підстави для ухиляння урядами держав від виконання його положень. Зазвичай, з цією метою уряди застосовують механізм денонсації (Припинення дії договору та відповідна заява уряду ініціатора цієї дії), причому легітимізуються двома обставинами:

- 1) зміною ситуації у стосунках між державами та невідповідністю положень договору новим реаліям;
- 2) грубими порушеннями положень договору, допущеними протилежною стороною.

Практика міждержавних відносин свідчить також про досить вільне трактування окремих положень договорів, як і явний саботаж сторонами їх виконання.

Добросовісність виконання взятих державами зобов'язань впливає зі загальної політичної ситуації і зі стану стосунків між конкретними державами.

Очевидно, що дотримання державами принципів мирного співіснування є основою розвитку рівноправного та взаємовигідного співробітництва між ними. Міжнародна співпраця може розвиватись лише на ґрунті тривалого й стабільного безкризового співіснування держав, позаяк лише в такому разі можуть виникати близькі й навіть спільні інтереси, потреба у реалізації яких визначає такий стан міжнародних відносин.

Однак дієвість принципів мирного співіснування прямо залежить від стану стосунків між державами, що не дає підстав сприймати їх апріорно, як основу їхніх взаємин. Важко у реальній політиці знайти приклади сприйняття будь-яких принципів владою суверенної держави як фундаментальних основ її зовнішньої політики. Усі принципи мирного співіснування завжди розглядались крізь призму *raison d'etat* (державного інтересу) і могли вважатись визначальними лише тоді, коли відповідали йому.

Визначення поняття "міжнародне співпраця" трапляється досить рідко через те, що як зазначає П. Циганков, воно ілюзорно "прозоре". Лише на перший погляд це поняття зрозуміле й не вимагає якогось чіткого наукового доведення. П. Циганков визначає його як "...процес взаємодії двох або кількох акторів, у якому немає місця застосуванню збройної сили і домінують пошуки спільних інтересів". У першій частині визначення йдеться про необхідну умову міжнародної співпраці, тобто незастосування сили, а у другій стверджується, що співпраця між учасниками міжнародних відносин полягає в тому, що вони своїми діями спричиняють пошук певних інтересів, які спільно реалізуються. Інакше кажучи, співпраця у тій чи іншій галузі виникає тому, що обидві сторони прагнуть співпрацювати.

На наш погляд, основною причиною співпраці є об'єктивні проблеми, які сторони самотужки не можуть розв'язати, або самотійне розв'язання призведе лише до часткового результату.

Ж. Деррієнік визначає міжнародну співпрацю, як певну дію учасників та її результат, як поштовх до продовження такої дії. У його інтерпретації співпраця трактується як стан, при якому одна сторона може задовольнити свої інтереси лише за умови, що їх реалізує інша. Результатом акту співпраці є ситуація, в якій учасники успішно реалізують свої інтереси одночасно або зазнають при цьому невдачі.

Традиційно відносини співробітництва передбачають співучасть та координацію зусиль сторін у розв'язанні проблем безпеки, торгівлі, функціонування й розвитку транспортних систем, екології, видобутку корисних копалин, боротьби зі злочинністю, освоєння космосу тощо.

Будь-який учасник міжнародних відносин співпрацює з іншим, з огляду на прямі чи непрямі вигоди. Тобто користь від співпраці є, з одного боку, мірилом правильності дій, а з іншого — спонукальною причиною її продовження та розвитку.

Тема 13. СПЕЦИФІКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ. СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ НА ПРАКТИЦІ „ПАКС-АМЕРИКАНА”.